

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
ФАКУЛЬТЕТ ІНФОРМАЦІЙНИХ І ПРИКЛАДНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

О. М. Чальцева

ПОЛІТИЧНІ СИСТЕМИ СУЧАСНОСТІ

Методичні рекомендації
для здобувачів вищої освіти ОС «Бакалавр»
спеціальності D9 Міжнародне право

Вінниця
2026

УДК 321(100)(072)

Ч-164

*Затверджено вченою радою
факультету інформаційних і прикладних технологій
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 8 від 20 січня 2026 р.)*

Автор:

Чальцева О. М., д-р політ. наук, проф., завідувач кафедри політології та державного управління Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Рецензенти:

Мацішина І. В., д-р політ. наук, проф., професор кафедри політології та державного управління Донецького національного університету імені Василя Стуса;

Польовий М. А., д-р політ. наук, проф., професор кафедри політології та державного управління Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Чальцева О. М.

Ч-164 Політичні системи сучасності: методичні рекомендації для здобувачів вищої освіти ОС «Бакалавр» спеціальності D9 Міжнародне право. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2026. 43 с.

Методичні рекомендації призначені для вивчення дисципліни «Політичні системи сучасності» здобувачами вищої освіти першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю D9 Міжнародне право та спрямовані на формування у здобувачів системного уявлення про структуру, функціонування та еволюцію політичних систем сучасних держав у контексті міжнародно-правових процесів.

Методичні рекомендації містять програму курсу, що дає змогу розкрити сутність і специфіку основних типів політичних систем, форм державного правління та політичних режимів; лекційний матеріал; тематику індивідуальних навчально-дослідних завдань, есе та доповідей; зміст практичних завдань, орієнтованих на аналіз взаємодії політичних і правових інститутів у міжнародному середовищі. Детальна увага приділяється розвитку аналітичних навичок майбутніх фахівців у сфері міжнародного права, зокрема здатності оцінювати вплив внутрішньополітичних процесів на міжнародну правосуб'єктність держав, дотримання міжнародних договорів та виконання міжнародно-правових зобов'язань. Методичні рекомендації також містять перелік рекомендованої літератури та контрольні питання, які можуть бути використані для підготовки до семінарських занять, аудиторної і самостійної підготовки здобувачів вищої освіти, модульного контролю, іспиту, а також для написання наукових робіт.

УДК 321(100)(072)

© Чальцева О. М., 2026

© ДонНУ імені Василя Стуса, 2026

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Тема 1. Політика як соціальне явище. Політологія як наука і навчальна дисципліна.....	7
Тема 2. Політична система суспільства	9
Тема 3. Інституційна підсистема політичної системи. Держава як головний інститут	13
Тема 4. Демократичні системи сучасності. Демократичний транзит	22
Тема 5. Індивід як суб'єкт і об'єкт політики	24
Тема 6. Політичне лідерство та політичні еліти.....	26
Тема 7. Соціальна підсистема політичної системи: стратифікація і політика....	28
Тема 8. Політична та державна влада.....	31
Тема 9. Політичні партії та партійні системи.....	33
Тема 10. Культурна підсистема політичної системи	35
Тема 11. Етнонаціональні процеси в сучасному світі	38
Тема 12. Світова політична система.....	40
Список джерел і літератури.....	42

ВСТУП

Метою навчальної дисципліни «Політичні системи сучасності» є формування у здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня за освітньо-професійною програмою «Міжнародне право» здатності здійснювати комплексний аналіз політичних систем сучасних держав з урахуванням їх інституційних, нормативних, соціальних і культурних характеристик, а також оцінювати вплив політичних процесів на реалізацію норм міжнародного публічного права.

Завданнями навчальної дисципліни є:

- формування системних знань щодо базових теоретичних моделей політичних систем і механізмів функціонування політичної влади;
- розвиток здатності аналізувати форми державного правління та політичні режими у порівняльному вимірі;
- набуття навичок застосування політико-правових підходів для оцінювання легітимності та стабільності органів державної влади;
- забезпечення розуміння взаємозв'язку між внутрішньополітичними трансформаціями та міжнародною правосуб'єктністю держав;
- формування аналітичних умінь, необхідних для подальшого опанування дисциплін міжнародно-правового спрямування.

Навчальна дисципліна «Політичні системи сучасності» є обов'язковою (або вибірковою – за навчальним планом ОП) освітньою компонентою циклу загальної та професійної підготовки бакалаврів за освітньо-професійною програмою «Міжнародне право» та спрямована на формування загальних і фахових компетентностей, визначених стандартом вищої освіти.

Дисципліна забезпечує міждисциплінарний зв'язок із такими освітніми компонентами, як теорія держави і права, конституційне право, міжнародне публічне право, право міжнародних організацій та створює концептуальне підґрунтя для досягнення програмних результатів навчання, пов'язаних зі здатністю аналізувати політико-правові процеси у національному та міжнародному вимірах.

Дисципліна є важливою складовою формування цілісної професійної підготовки здобувачів вищої освіти та забезпечує інтеграцію політичного і правового знання в межах освітньої програми.

Вивчення навчальної дисципліни передбачає формування та розвиток у здобувачів вищої освіти таких компетентностей та результатів навчання:

Інтегральна компетентність. Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі професійної правничої діяльності, у сфері міжнародного публічного та приватного права, європейського та внутрішньодержавного права, що характеризуються комплексністю та невизначеністю умов із застосуванням правових доктрин, принципів, внутрішньодержавних та міжнародно-правових інститутів.

Загальні компетентності:

ЗК-01. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК-09. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина України.

ЗК-10. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця в загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

Спеціальні компетентності:

СК-03. Здатність захищати національні інтереси власної держави та права людини за допомогою міжнародно-правових інструментів і механізмів.

СК-07. Здатність надавати юридичні висновки й консультації з питань міжнародного публічного і міжнародного приватного права, права Європейського Союзу, національного права України та інших держав; прогнозувати і оцінювати юридичні ризики зовнішньополітичних або зовнішньоекономічних ініціатив та шляхи їх мінімізації.

СК-10. Здатність дотримуватися основних норм дипломатичного та ділового етикету, враховувати фундаментальні особливості культури, цінностей та правових традицій іноземних держав.

Програмні результати навчання:

РН-01. Знати і розуміти основи зовнішньої політики держави, природу та динаміку міжнародних відносин, міжнародного співробітництва на універсальному та регіональному рівні, ідентифікувати правовий статус суб'єктів міжнародних відносин та характер взаємодії між ними.

РН-09. Передбачати широкі загальносуспільні наслідки укладання міжнародного договору, вчинення іншої дії дипломатичного або міжнародно-правового характеру, прийняття внутрішньодержавних нормативно-правових актів, виявляти відповідні ризики та попереджати загрози, зокрема, у співпраці з фахівцями інших галузей.

Організація та оцінювання навчання визначені «Порядком оцінювання знань здобувачів вищої освіти у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса» <https://surl.li/buymft> та «Положенням про організацію освітньої діяльності у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса» <https://surl.li/buymft>, а також «Методичними рекомендаціями до розробки критеріїв оцінювання типових завдань у Донецькому національному університеті іме-

ні Василя Стуса» <https://surl.li/tosaiq>. Форми поточних і підсумкових контролів: прикладні і самостійні завдання – опитування, колоквиуми, прикладні завдання (практичні групові або індивідуальні), домашні контрольні роботи, презентації тощо.

Екзамен не є обов'язковою формою підсумкового контролю через можливість здобувачів отримати 100 балів упродовж семестру сумарно за всі види навчальної діяльності і за *підсумковий контроль знань*.

За два модулі здобувач може отримати 80 балів, що є кількістю балів, одержаною у процесі вивчення усіх модулів за кожний вид роботи. Двадцять балів здобувачі можуть отримати внаслідок підготовки індивідуальної роботи або складання іспиту.

Організація навчання за дисципліною відбувається у таких форматах:

- 1) аудиторні заняття (лекції, практичні заняття);
- 2) самостійна робота здобувача під керівництвом викладача за допомогою платформи Microsoft Teams;
- 3) контрольні та індивідуальні роботи;
- 4) тези на конференції задля апробації результатів навчання.

Самостійна робота здобувача під керівництвом викладача, практикуми за темами та контрольні заходи відбуваються за допомогою Teams. Матеріали, система оцінювання, необхідні види робіт, дедлайни подані на платформі Teams. Підсумкова оцінка складається з суми балів за виконання завдань, які запропоновані в програмі. Повна кількість балів ставиться за умови якісного виконання завдань відповідно до вимог. Максимальна кількість балів, яку здобувач може отримати за результатами навчання складає 100 балів.

Визнання результатів навчання, отриманих шляхом неформальної освіти: відповідно до Положення про визнання результатів навчання, отриманих шляхом неформальної освіти, у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса (<http://surl.li/bislu>) здобувач має можливість перерахування результатів неформальної освіти, максимальний обсяг перерахувань у межах дисципліни не більше 70 % від кількості годин / кредитів за відповідною дисципліною. Отримані результати можуть бути зараховані під час оцінювання знань здобувачів у межах розгляду окремих тем, поточних контролів відповідно до компетентностей та критеріїв оцінювання, зазначених у силабусі. Зарахування результатів неформального навчання як складової частини поточного або підсумкового контролю за дисципліною можливе за умов подання здобувачем підтверджуючих документів до кінцевої дати поточного або підсумкового контролю.

Упродовж вивчення курсу викладач надає очні та онлайн-консультації, здійснює комунікацію зі здобувачами через корпоративну пошту Microsoft Outlook, Microsoft Teams.

ТЕМА 1. ПОЛІТИКА ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ. ПОЛІТОЛОГІЯ ЯК НАУКА І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

1. Феномен політики: зміст, структура та функції.

Політика – це не просто діяльність державних органів, а складне соціальне явище, що виникає з необхідності регулювання суперечливих інтересів у суспільстві. Етимологічно термін походить від грецького «*politika*» (державні справи) та «*polis*» (місто-держава). Арістотель, автор однойменної праці, вважав політику шляхетною діяльністю, покликаною забезпечити «вище благо» для громадян.

Основні підходи до визначення політики:

1. Державно-центристський: політика як боротьба за владу та діяльність держави (марксистський підхід).
2. Владний (веберіанський): прагнення до участі у владі або впливу на її розподіл (М. Вебер).
3. Системний: реалізований владою авторитетний розподіл цінностей (Д. Істон, Г. Алмонд).
4. Конфліктно-консенсусний: спосіб узгодження інтересів через компроміси або протистояння груп (Р. Дарендорф).

Структура та властивості політики.

Політика має тривимірну структуру:

- Форма (*polisy*): організаційна структура (інститути, правові норми).
- Зміст (*polity*): цілі, цінності та мотиви ухвалення рішень.
- Процес (*politics*): динамічна діяльність суб'єктів, етапність та послідовність дій.

Ступінь впливу політики:

- універсальна (впливає на всі сфери);
- інклюзивна (пов'язана з усіма суспільними зв'язками);
- атрибутивна (є невід'ємною частиною життя суспільства).

Функції політики як соціального інституту:

- Владно-регулятивна: розподіл ресурсів та концентрація влади.
- Інтегративна: забезпечення єдності суспільства та легітимація влади.
- Комунікативна: обмін інформацією між владою та масами.
- Прогностична: визначення цілей майбутнього розвитку.

2. Політологія як наука та навчальна дисципліна.

Політологія – це загальна інтегральна наука про політику, її закономірності та відносини із суспільством.

Процес її становлення пройшов три стадії:

- філософську (античність);

- емпіричну (XIX ст.);
- стадію ревізії (сучасність).

Офіційне визнання політологія отримала у 1857 році (кафедра в Колумбійському коледжі, США). В Європі фундамент науки заклали М. Вебер, В. Парето та Г. Моска. У 1948 році під егідою ЮНЕСКО була створена Міжнародна Асоціація політичної науки, що остаточно закріпило її статус як самостійної дисципліни.

Предмет політології. Предметом вивчення є закономірності розвитку політичного життя, політичні інститути (держава, партії), свідомість, культура та політичний процес. Для студентів міжнародного права особливе значення має розділ міжнародної політики, що вивчає взаємодію держав на світовій арені.

Політичні знання поділяється на два рівні:

1. Теоретична політологія: описує логічні моделі, вивчає закономірності та проводить верифікацію знань.

2. Прикладна політологія: орієнтована на практичний результат. Вона охоплює:

- Розробку державних програм (соціальна, оборонна політика).
- Проведення виборчих кампаній та створення іміджу.
- Технології ведення переговорів та розв'язання конфліктів.

Для фахівців із міжнародного права прикладна політологія надає інструменти для ведення «дипломатичного торгу» та прогнозування міжнародних криз.

Ключові висновки для студентів:

- Політика – це автономна реальність, яка не зводиться лише до економіки.
- Для міжнародного політика – це насамперед механізм досягнення згоди між акторами світової спільноти.
- Науковий підхід (методологія) дає змогу бачити логіку там, де пересічна людина бачить хаос.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

Завдання 1. Кейс-стаді «Кордони політики». На основі лекційного матеріалу обговоріть проблему надмірної політизації суспільства. *Проблемне питання:* де має закінчуватися втручання політики у приватне життя громадянина? Наведіть приклади «ідеологізації», які шкодять розвитку громадянського суспільства.

Завдання 2. Дискусія: «Політика – це мистецтво чи наука?» Використовуючи цитату П. Меркла про шляхетне прагнення справедливості та корисливу жадобу влади, аргументуйте свою позицію щодо етичної природи політики.

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТА (СРС)

1. Термінологічна робота (Складання вокабуляру). Використовуючи рекомендовані джерела, дайте письмові визначення категорій: *політика, політичний інститут, політична аксіологія, верифікація, онтологія, епістемологія, плюралізм*.

2. Робота з презентацією та ШІ. За допомогою ШІ складіть порівняльну таблицю «Стадії розвитку політичної науки за К. Дойчем», доповніть її прикладами мислителів для кожної стадії (філософської, емпіричної, ревізійної).

3. Творче завдання. Підготуйте коротку презентацію (5–7 слайдів) на тему: «Політологія в системі наук для міжнародного права: чому юристу потрібно бути політично грамотним?» / есе на тему: «Чому знання політичної теорії є необхідною умовою для професійної діяльності юриста-міжнародника?»

4. За допомогою ШІ візуалізувати сучасну систему міжнародного права.

ТЕМА 2. ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА

1. *Поняття та структура політичної системи.*

Категорія «*політична система*» є фундаментальною для сучасної політології, оскільки дає змогу розглядати політичне життя не як хаотичний набір подій, а як цілісний, упорядкований організм. Уперше цей термін у 1953 році ввів американський дослідник Девід Істон.

Політична система суспільства – це упорядкована на основі права та соціальних норм сукупність інститутів (державних органів, партій, рухів), у межах якої здійснюється політична влада та управління суспільством. Запровадження цього поняття відображало два засадничі моменти:

- цілісність політики як самостійної сфери суспільства, що є сукупністю елементів, які взаємодіють (держави, партій, лідерів, масмедіа, виборчої та партійної системи тощо);
- характер зв'язків політики із зовнішнім середовищем (економічною, соціальною, культурною сферами, а також іншими державами).

Згідно із *системним аналізом Д. Істона*, політична система працює за принципом взаємодії із середовищем:

- Вхід: запити громадян (вимоги) та їхня підтримка системи.
- Конверсія: процес переробки запитів у владні рішення.
- Вихід: конкретні закони, акти та дії влади.
- Зворотний зв'язок: реакція суспільства на дії влади, що породжує нові імпульси на вході.

Структурно політична система складається з декількох рівнів:

1. Процесуальний – відображає динаміку дій масових суб'єктів.
2. Інтеракціоністський – характер взаємодій між групами та індивідами.

3. Інституціональний – діяльність основних установ та організацій, що є «кістяком» системи.

2. Модель «входу-виходу» Девіда Істона.

Девід Істон першим запропонував розглядати політичну систему як «чорну скриньку» (кібернетичний підхід), яка взаємодіє з навколишнім середовищем. Механізм функціонування виглядає таким чином:

1. Вхід (Inputs): сюди належать вимоги (demand) та підтримка (support) з боку суспільства. Для міжнародників «входом» також є міжнародні зобов'язання та тиск глобальних гравців.

2. Конверсія (Перетворення): процес всередині системи, де політичні інститути перетворюють вимоги на конкретні рішення.

3. Вихід (Outputs): це політичні рішення, закони, укази, а також зовнішньополітичні акти.

4. Зворотний зв'язок (Feedback Loop): реакція середовища на рішення системи, яка знову стає «входом».

3. Структурно-функціональний аналіз: підсистеми політичної системи.

Класифікація політичної системи на п'ять підсистем (інституційну, нормативну, комунікативну, культурно-ідеологічну та функціональну) є найбільш поширеною у східноєвропейській та українській політичній школах. Це синтетична класифікація, яка базується на структурно-функціональному аналізі Габрієля Алмонда, але набула свого завершеного вигляду у працях сучасних вітчизняних політологів:

1. *Інституціональна (організаційна) підсистема* – це основа, «тіло» політичної системи. Вона складається з політичних інститутів, кожен з яких має свою правову основу та сферу відповідальності.

➤ Держава: центральний інститут. Для юриста-міжнародника це єдиний повноправний суб'єкт міжнародного права, який володіє суверенітетом.

➤ Політичні партії: виступають сполучною ланкою між суспільством і державою.

➤ Групи інтересів та лобі: структури, що не прагнуть влади безпосередньо, але впливають на ухвалення рішень (наприклад, ТНК або міжнародні НУО).

➤ ЗМІ та Церква: інститути, що формують суспільну думку та забезпечують морально-етичну опору влади.

2. *Нормативна (регулятивна) підсистема* – це сукупність правил гри. Вона визначає межі дозволеного для суб'єктів політики.

➤ Правові норми: Конституція, закони, підзаконні акти.

➤ Міжнародне право: для студентів МП це критична точка. Саме тут відбувається імплементація міжнародних договорів у національне законодавство. Без

належної нормативної підсистеми держава не може виконувати свої зовнішні зобов'язання.

➤ Політичні традиції та етика: неписані правила (наприклад, дипломатичний етикет або традиції парламентаризму).

3. *Комунікативна підсистема* – це мережа «нервових каналів», через які проходить інформація. Вона забезпечує обмін ресурсами та ідеями.

➤ Внутрішня комунікація: взаємодія між гілками влади (наприклад, діалог між Президентом та Парламентом).

➤ Зовнішня комунікація: дипломатичні канали, участь у міжнародних організаціях, публічна дипломатія.

➤ Зворотний зв'язок: реакція системи на запити громадян або на тиск міжнародної спільноти (санкції, меморандуми).

4. *Ідеологічно-культурна (духовно-ідеологічна) підсистема* – це «душа» системи, яка відповідає за її сприйняття та стабільність.

➤ Політична свідомість та ідеологія: сукупність ідей, що пояснюють, у якому напрямі рухається держава (наприклад, курс на євроінтеграцію).

➤ Політична культура та ментальність: глибокі установки народу щодо влади. Для міжнародника важливо розуміти ментальність партнера (наприклад, відмінність у політичній культурі Сходу та Заходу), щоб ефективно вести переговори.

➤ Легітимація: процес визнання влади законною як власним народом, так і іноземними державами.

5. *Функціональна підсистема (часто виділяють як п'яту)* – це методи та засоби, за допомогою яких реалізується влада. Методи – це переконання, компроміс, стимулювання або примус. Політичний режим – сукупність цих методів, що визначає, чи є система демократичною, авторитарною чи тоталітарною (див. табл. 1).

Чому це важливо для юриста-міжнародника?

Коли ви аналізуєте іншу державу як партнера за договором, ви звертаєте увагу не лише на її закони (Нормативна підсистема), а й на те, чи здатні її органи (Інституційна) їх виконати, чи підтримує це населення (Культурна) та чи працюють канали зв'язку для розв'язання конфліктів (Комунікативна).

Таблиця 1

Підсистеми політичної системи

Підсистема	Зміст і характеристика
Інституційна	Держава, політичні партії, групи тиску (лобі), засоби масової інформації, церква та інші організовані актори політики. Є «скелетом» політичної системи, який матеріалізує та інституціоналізує політичну владу
Нормативна	Сукупність політичних, правових і моральних норм; звичаї, традиції та символи. Для студентів міжнародного права є ключовою підсистемою,

Підсистема	Зміст і характеристика
	оскільки саме тут міжнародне право інтегрується у внутрішньодержавний правопорядок
Комунікативна	Форми та канали взаємодії між владою, суспільством і індивідом: прес-конференції, зустрічі з громадянами, виступи на телебаченні, офіційні та цифрові канали комунікації
Культурна (духовно-ідеологічна)	Система цінностей, релігія, політична культура та ментальність як сукупність стійких уявлень про суспільство, характер і спосіб мислення. Забезпечує легітимацію влади в очах громадян
Функціональна	Засоби і способи реалізації політичної влади: використання авторитету, досягнення суспільної згоди, переконання або застосування примусу

Ключові функції політичної системи.

Згідно з Г. Алмондом, система виконує функції, які можна розділити на *два рівні*:

Функції «входу» (процесуальні):

- Політична соціалізація: залучення громадян до політичної культури.
- Політичне рекрутування: формування політичної еліти та лідерів.
- Артикуляція інтересів: перетворення туманних настроїв у чіткі вимоги.
- Агрегування інтересів: узгодження різних вимог і вироблення єдиної політичної платформи.

Функції «виходу» (управлінські):

- Розробка норм: створення загальнообов'язкових правил (законотворчість).
 - Застосування норм: реалізація ухвалених рішень (виконавча влада).
 - Контроль за дотриманням норм: розв'язання конфліктів (судова влада)
- (див. табл. 2).

П'ЯТЬ ПІДСИСТЕМ (КОРОТКА ШПАЛГАРКА)

Таблиця 2

Політична система як будинок

Елемент будинку	Назва підсистеми	Що вона охоплює (за матеріалами курсу)
 Стіни, каркас та дах	Інституційна	Це «кістяк» системи: держава (фундамент), політичні партії, групи тиску (лобі), ЗМІ та Церква
 Правила проживання	Нормативна	Це регулятор: Конституція України, закони, політичні та моральні норми, традиції, звичаї та символи
 Двері, вікна, телефон	Комунікативна	Це канали зв'язку: форми взаємодії влади, суспільства та індивіда (прес-конференції, виступи на ТБ, діалог із громадянами)
 Атмосфера та дух	Культурна	Це «душа» будинку: система цінностей, релігія, національна ментальність та спосіб мислення

Елемент будинку	Назва підсистеми	Що вона охоплює (за матеріалами курсу)
 Мешканці	Соціальна	Це люди та групи: соціальна стратифікація (поділ на «поверхи» – еліти та рядові громадяни), інтереси різних верств населення

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

Завдання 1. Легітимність та визнання органів влади. Опис ситуації: у державі X відбувся військовий переворот. Конституційний лад змінено де-факто, але не де-юре. Сформовано «Тимчасову раду національного порятунку». Проблемні питання для аналізу: з точки зору міжнародного права, чи є зміна внутрішньої політичної системи підставою для припинення членства держави в ООН? Які правові наслідки матиме підписання міжнародного договору головою «Тимчасової ради», якщо його легітимність не визнана частиною світової спільноти? Проаналізуйте доктрину Тобара та доктрину Естради у контексті визнання нових політичних режимів.

Завдання 2. Юридичний аналіз «Дому політичної системи». Мета: закріпити знання про підсистеми через аналогію. Ситуація: у країні X ухвалено закон, що забороняє певні релігійні організації. Проблемні запитання для студентів: яка підсистема виступила «ініціатором» (Культурна)? Яка підсистема перетворила ідею на закон (Інституційна)? Яка підсистема тепер містить цей закон (Нормативна)? Як це вплине на «телефон» (Комунікативну підсистему) між владою та вірянами?

Завдання 3. Класифікатор міжнародних партнерів. Мета: розвиток навичок порівняльного правознавства. Практичне завдання: користуючись таблицями з лекції, визначте юридичний статус таких країн: Японія, США, Ватикан, Україна.

Заповніть таблицю: | Країна | Форма правління | Територіальний устрій | Тип республіки / монархії | | :--- | :--- | :--- | :--- | | Японія | Монархія | Унітарна | Імперія | | ... | ... | ... | ... |

ТЕМА 3. ІНСТИТУЦІЙНА ПІДСИСТЕМА ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ. ДЕРЖАВА ЯК ГОЛОВНИЙ ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

1. Інституційна підсистема політичної системи.

Інституційна підсистема – це «скелет» політичної системи. Вона охоплює державу, політичні партії, групи інтересів (лобі), громадські організації та ЗМІ. Проте саме держава є системоутворюючим елементом, оскільки вона володіє монополією на легітимне насильство та встановлення загальнообов'язкових правил.

Еволюція теорій походження держави. Розуміння природи держави змінювалося разом із розвитком людської думки. Кожна теорія відображає запити своєї епохи:

Класичні (традиційні) теорії:

– Теологічна (Фома Аквінський): держава як божественне творіння. Влада монарха священна.

– Патріархальна (Арістотель): держава – це велика родина, де влада правителя є продовженням влади батька.

Модерні теорії (епоха Просвітництва):

– Договірна (Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо): держава – результат раціональної угоди між вільними людьми, які передали частину своїх прав владі в обмін на безпеку (Гоббс) або захист власності (Локк).

Радикальні та соціологічні теорії (XIX–XX ст.):

– Теорія насильства (Л. Гумплович, К. Каутський): держава виникла як інструмент примусу переможців над переможеними після завоювання одного племені іншим.

– Марксистська: держава – машина для придушення одного класу іншим, що виникає з появою приватної власності.

Сучасні підходи:

– Неоєволюціонізм: розглядає державу як результат зростання складності суспільства, де необхідна спеціалізована функція управління для виживання соціальної системи.

2. *Форми правління та устрою: сучасна практика.*

Сьогодні формальні назви часто не відображають реальний стан речей, тому міжнародникам важливо аналізувати механізми розподілу влади.

Форми правління

1. Монархія:

– *Абсолютна*: вся влада у монарха (Саудівська Аравія, Оман).

– *Конституційна (парламентська)*: монарх «царює, але не править» (Велика Британія, Японія, Швеція, Іспанія).

2. Республіка:

– *Президентська*: президент є і главою держави, і главою уряду; уряд не відповідальний перед парламентом (США, Бразилія).

– *Парламентська*: уряд формується парламентом і залежить від його довіри; роль президента номінальна (Німеччина, Італія, Індія).

– *Змішана (напівпрезидентська)*: баланс сил між президентом і прем'єр-міністром (Франція, Польща, Україна).

Державний устрій

Існує дві форми державного устрою: *Унітарна та Федеративна*.

➤ **Унітарна форма державного устрою** – це система, де вся повнота влади належить центральним органам. Субнаціональні органи можуть існувати, але вони користуються лише тією автономією, яку їм надає центр. У них єдина система законодавства та податків (Франція, Україна, Польща).

➤ **Федеративна форма державного устрою** (від лат. *foedus* – союз, договір) – це форма, за якої кілька територіальних або національних одиниць об'єднуються в єдину державу, зберігаючи певний ступінь політичної та адміністративної самостійності.

Федерація поєднує дві системи влади: федеральну (центральну), яка здійснює загальнодержавне управління; субнаціональну (штати, землі, кантони, провінції), яка має власні інститути влади та компетенції.

Типологія федеративних систем:

1. Основні типи федеративних систем класифікуються залежно від розподілу влади між центром та складовими частинами.

- *Федерації:*

Складна система, що поєднує спільну центральну владу та автономні суб'єкти. Ключова ознака: існує два рівні влади (федеральний та суб'єктів), кожен з яких має суверенні права, визначені конституцією, і діє безпосередньо на громадян. Приклади: США, Канада, Австралія, Німеччина, Швейцарія, Бразилія та ін.

- *Конфедерації:*

Об'єднання незалежних держав для обмежених цілей (оборона, зовнішня політика). Спільні органи залежать від влади суб'єктів і не мають прямого впливу на громадян (непряма легітимність). Приклади: Європейський Союз (сучасний приклад із рисами федерації), Швейцарія (історично до 1848 р.), США (1776–1789 рр.).

2. Специфічні та перехідні форми, що знаходяться на межі або мають особливий статус.

- *Асоційовані держави (Федерасі):*

Асиметричні відносини, де менший суб'єкт пов'язаний із більшим, зберігаючи значну автономію, але передаючи мінімальну роль в управлінні великому суб'єкту. Такі союзи можуть бути розпущені. Приклади: США і Пуерто-Рико, Нова Зеландія і Острови Кука, Данія і Фарерські острови.

- *Кондомініуми:* політичні утворення під спільним управлінням двох або більше зовнішніх держав. Приклад: Андорра (історично під протекторатом Франції та Іспанії).

- *Союзи (Ліги):* об'єднання держав для спеціальних цілей, керовані секретаріатом, із яких легко вийти в односторонньому порядку. Приклади: НАТО, Британська Співдружність.

- *Гібриди* (Квазі-федерації): системи, що поєднують ознаки різних устроїв. Квазі-федерації мають ознаки федерації, але центр має право скасовувати рішення суб'єктів (наприклад, Індія, Пакистан, Малайзія).
- *Федерації з елементами конфедерації*: наприклад, Німеччина (через Бундесрат) або ЄС (конфедерація, що набуває ознак федерації).

3. Сучасна типологізація систем: рейтинговий та аналітичний підходи.

У сучасній міжнародній практиці держави часто класифікують за рівнем «спроможності» та якості демократії:

1. За індексом Democracy Index (Economist Intelligence Unit):
 - *Повна демократія* (Full Democracy): Данія, Уругвай.
 - *Недосконала демократія* (Flawed Democracy): США, Греція.
 - *Гібридні режими* (Hybrid Regime): Вірменія, Туреччина.
 - *Авторитарні режими* (Authoritarian): рф, КНР.
2. За рівнем спроможності (Fragile States Index):
 - *Спроможні* (Stable): Фінляндія, Нова Зеландія.
 - *Слабкі / Ті, що занепадають* (Fragile / Failed States): Сомалі, Ємен, Південний Судан (де держава не може забезпечити безпеку та базові послуги).
3. Цифрові демократії та автократії: новий тип класифікації, заснований на тому, як держави використовують технології для залучення громадян (Естонія, Ісландія) або для тотального цифрового стеження (Китай).

4. Типології політичних систем за режимними характеристиками.

Поняття політичного режиму та його детермінанти.

Політична історія ХХ століття зробила категорію «політичний режим» однією з ключових у політології. Якщо категорія «політична система» дає нам уявлення про структуру влади, а «форма правління» – про спосіб формування державних органів, то **політичний режим** розкриває динамічний аспект: як саме здійснюється влада, які методи переважають та як держава взаємодіє із суспільством.

Політичний режим – це система формальних і реальних способів, ресурсів і стратегій взаємодії держави та суспільства, що базується на сукупності методів здійснення політичної влади та рівні політичної свободи в країні. Існує дві форми політичних режимів: **авторитарний і демократичний.**

Системоутворюючі фактори режиму:

1. **Економічна система:** рівень свободи ринку та роль держави в регулюванні власності.
2. **Соціальна структура:** наявність середнього класу, характер міжкласових та міжкласових відносин.

3. Соціокультурна матриця: релігія, менталітет, історичні традиції (наприклад, повага до авторитету або тяжіння до свободи).

4. Інформаційний фактор: ступінь свободи ЗМІ та монополія на поширення інформації.

5. Авторитаризм: між диктатурою та демократією.

Авторитаризм є найбільш поширеним у світі типом режиму. Його часто називають «проміжним», оскільки він поєднує закриту політичну систему з частково відкритою економікою.

Характерні риси авторитаризму:

– **Концентрація влади:** влада належить лідеру (диктатору) або вузькій групі (хунті, еліті).

– **Обмежений плюралізм:** опозиція може існувати, але вона не має реального доступу до влади. Влада контролює політичне поле, але може не втручатися в економіку чи релігію (Казахстан, Сінгапур часів Лі Куан Ю).

– **Відсторонення мас від політики:** на відміну від тоталітаризму, який вимагає масової підтримки («маршів»), авторитаризм вимагає лише *пасивної покорі*.

– **Автономія позаполітичних сфер:** держава не втручається в економіку (приватний бізнес), релігію чи приватне життя, якщо вони не загрожують режиму.

Типологія авторитарних режимів:

1. Військово-бюрократичні: влада військових після перевороту (Чилі часів Піночета).

2. Персоналістські: режими особистої влади «батька нації».

3. Корпоративні: влада розподілена між великими групами інтересів.

Авторитаризм може бути інструментом модернізації (Сінгапур, Південна Корея у минулому), але без переходу до демократії він часто вироджується в корумповану тиранію.

6. Тоталітаризм як крайній прояв авторитаризму: феномен всеохоплюючого контролю.

Тоталітаризм (від лат. *totalis* – цілий, повний) виник у ХХ столітті як наслідок індустріалізації та появи масових товариств. Це не просто диктатура, а спроба держави повністю поглинути громадянське суспільство.

Ключові ознаки тоталітаризму:

– **Офіційна моноідеологія:** єдина «істинна» теорія (нацизм, комунізм), що обіцяє досконале майбутнє.

– **Повний контроль** над думками, приватним життям та економікою (КНР часів Мао, сучасна КНДР, СРСР у період правління І. Сталіна, Німеччина часів А. Гітлера).

– **Однопартійна система:** зрощення партійного апарату з державним (партія-держава).

– **Терор та поліцейський контроль:** репресії спрямовані не лише проти ворогів, а й проти лояльних верств для підтримки атмосфери страху.

– **Монополія на інформацію:** жорстка цензура та перетворення ЗМІ на інструменти пропаганди (зомбування свідомості).

– **Планова економіка:** повний контроль держави над ресурсами, що робить індивіда економічно залежним від влади.

Різновиди тоталітаризму:

– **«Правий» (нацизм, фашизм):** базується на ідеях расової чи національної зверхності, зберігає формальну приватну власність, але під жорстким контролем.

– **«Лівий» (комунізм):** базується на ідеї класової боротьби та повній ліквідації приватної власності.

Тоталітарні режими демонстрували мобілізаційну ефективність на коротких дистанціях (індустріалізація, війна), проте через відсутність саморегуляції та ідеологічну догматизацію вони історично приречені на самознищення.

7. Демократичний режим: суверенітет народу.

Демократія сьогодні розглядається не просто як «влада більшості», а як система захисту прав меншості та відповідальності еліт перед громадянами.

Зasadничі принципи демократії:

– **Народний суверенітет:** народ є єдиним джерелом влади через регулярні та чесні вибори.

– **Політичний плюралізм:** багатопартійність та легальна діяльність опозиції («Опозиція Її Величності»).

– **Розподіл влади:** система стримувань і противаг між законодавчою, виконавчою та судовою гілками.

– **Верховенство права:** рівність усіх перед законом, захист невідчужуваних прав людини.

– **Ринкова економіка:** приватна власність як основа особистої незалежності громадянина.

Демократичний режим є найбільш гнучким, оскільки він має внутрішні механізми виправлення помилок через зміну уряду без кровопролиття.

8. Класифікація держав за культурними ознаками, рівнем свободи та способом взаємодії влади і суспільства.

За класифікацією Габріеля Алмонда (культурно-рольовий підхід):

– **Англо-американська:** однорідна ліберальна культура (США, Велика Британія).

– Континентально-європейська: наявність чітких субкультур (католицька, протестантська, соціал-демократична), що вимагає складних коаліцій (Німеччина, Австрія).

– Доіндустріальна: змішання західних інститутів із традиційними племінними або релігійними нормами (країни Африки, Південно-Східної Азії).

– Тоталітарна: штучна однорідність через ідеологію (Північна Корея).

9. Трансформація політичного режиму в Україні.

Український шлях характеризується переходом від радянського тоталітаризму до демократії. Цей процес є складним і суперечливим.

Особливості українського транзиту:

– **Змішаний характер:** поєднання демократичних процедур (вибори, свобода слова) з авторитарними методами управління (адмінресурс, корупційний вплив).

– **Брак зміни еліт:** значна частина старої номенклатури зберегла вплив, що гальмує реформи.

– **Стадія трансформації:** Україна перебуває в стані формування сталих інститутів. Побудова демократії – це процес «двох поколінь» (близько 50 років), який вимагає не лише зміни законів, а й трансформації політичної культури населення.

Головним викликом для України залишається подолання олігархічного впливу та зміцнення верховенства права, що є єдиним гарантом неможливості рецидиву авторитаризму.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

Завдання 1. Порівняльний аналіз (бінарний аналіз). Порівняйте режими нацистської Німеччини та СРСР 1930-х років. Виділіть 3 спільні риси та 3 відмінні в ідеології та економічній політиці.

Завдання 2. Теми презентацій: «Еволюція авторитарних режимів у сучасному світі (на прикладі країн Латинської Америки чи Азії)», «Роль засобів масової комунікації у легітимації тоталітарних режимів», «Проблеми та перспективи демократичного транзиту в постсоціалістичних країнах».

Завдання 3. Ситуаційний аналіз. Тема: «Суверенітет у федераціях та конфедераціях». Опис ситуації: суб'єкт федерації (штат або земля) намагається самостійно укласти міжнародну угоду про торговельне партнерство з іншою державою. Проблемні питання для аналізу: на основі аналізу конституцій (на вибір: США, ФРН або Австрії) визначте, чи мають суб'єкти федерації обмежену міжнародну правосуб'єктність? У чому полягає юридична різниця між делегуванням повноважень у конфедерації та децентралізацією в унітарній державі з точки зору міжнародних зобов'язань?

Завдання 4. Ситуаційний аналіз. Тема: «Імунітет глави держави». Опис ситуації: глава держави з парламентською формою правління (президент, що виконує представницькі функції) підозрюється у вчиненні міжнародного злочину. Проблемні питання для аналізу: чи розповсюджується персональний імунітет (*ratione personae*) на глав держав, які за внутрішньою політичною системою не мають реальних владних повноважень (наприклад, президент Німеччини або Італії)? Як внутрішня структура виконавчої влади впливає на визначення кола осіб, що мають право представляти державу в Міжнародному суді ООН без спеціальних повноважень (*ex officio*)?

ГРУПОВА СРС:

Юридичний аудит політичної трансформації

(моделювання ситуації: реєстрація нової держави або відновлення суб'єктності)

Це завдання спрямоване на розвиток навичок правового аналізу внутрішніх інститутів через призму міжнародних стандартів.

 Мета: сформувати «Правовий паспорт» політичної системи держави для її подальшої інтеграції в міжнародні структури (наприклад, вступ до Ради Європи або підписання Угоди про асоціацію з ЄС).

 Організація: група ділиться на 3 підгрупи («комісії»):

1. Комісія з інституційного дизайну: аналізує форму правління та систему стримувань і противаг на відповідність принципу розподілу влад.

2. Комісія з територіального устрою: розробляє правовий статус автономій або суб'єктів федерації, щоб уникнути ризиків сецесії та забезпечити виконання міжнародних договорів на всій території.

3. Комісія з правонаступництва: визначає, як зміна політичної системи вплине на борги, договори та майно держави за кордоном.

Завдання (Алгоритм виконання):

Студенти мають обрати реальну державу, що перебуває в процесі реформування (наприклад, країну-кандидата на вступ до ЄС), і підготувати звіт (White Paper) за такими пунктами:

- Аналіз «Юридичного трикутника»: описати механізм взаємодії Парламент–Уряд–Президент. Хто несе кінцеву міжнародну відповідальність за порушення міжнародного права?

- Механізм імплементації: як політична система (моністична чи дуалістична) сприймає міжнародне право? Чи потребують міжнародні договори обов'язкової ратифікації парламентом згідно з формою правління?

- Судова гілка: оцінка незалежності вищих судів як гарантії захисту іноземних інвестицій.

Практична цінність: студенти вчать бачити за політичними гаслами конкретні юридичні механізми (норми Конституції, закони про міжнародні договори, регламенти), які дають змогу державі бути надійним партнером у міжнародних відносинах.

Поради для студентів під час підготовки:

- Зверніть увагу на Статтю 7 Віденської конвенції 1969 р.: там чітко визначено коло осіб, які за своєю посадою (глава держави, голова уряду, міністр закордонних справ) не потребують спеціальних повноважень. Встановіть зв'язок із вашою політичною системою.

- Аналізуйте «застереження»: дослідіть, чи дає змогу політична система вашої країни приєднуватися до договорів із застереженнями, і як це впливає на її міжнародний імідж.

- Судова влада: для міжнародного юриста важливо, чи визнає політична система приховане верховенство міжнародного права (монізм), чи вимагає обов'язкової імплементації в національний закон (дуалізм).

Запитання для фінальної дискусії (Debriefing): *«Якщо в обраній вами державі парламент заблокує ратифікацію договору, який вже підписав Президент, чи буде це вважатися порушенням міжнародного права згідно зі ст. 46 Віденської конвенції?»*

Критерії оцінювання СРС

Критерій	Вага	Опис (вимоги до максимального бала)
Коректність термінології	25 %	Бездоганне володіння поняттями: <i>ratione personae, ex officio, jus cogens</i> , правосуб'єктність, ратифікація. Відсутність змішування політичних термінів із правовими
Глибина інституційного аналізу	25 %	Детальний розбір форми правління: не просто назва, а аналіз реальних повноважень щодо укладання та денонсації міжнародних договорів (роль парламенту vs президента)
Міжнародно-правова аргументація	20 %	Посилання на Віденську конвенцію про право міжнародних договорів (1969 р.), Статут ООН, рішення Міжнародного суду ООН або Європейського суду з прав людини
Критичне мислення	20 %	Здатність виявити «юридичні дірки» у системі (наприклад, ризик того, що зміна уряду призведе до відмови від зобов'язань) та запропонувати шляхи їх мінімізації
Презентація та командна робота	10 %	Структурованість звіту (White Paper), логічність викладу та злагодженість доповідей представників усіх трьох «комісій»

ТЕМА 4. ДЕМОКРАТИЧНІ СИСТЕМИ СУЧАСНОСТІ. ДЕМОКРАТИЧНИЙ ТРАНЗИТ

1. Етимологія та історична генеза демократії.

Термін «демократія» походить від двох давньогрецьких слів: «demos» (народ) та «cratos» (влада), що дослівно означає «влада народу» або «народовладдя». Історично першою моделлю була Афінська республіка (V ст. до н. е.), яка базувалася на прямій демократії. Усі вільні громадяни мали брати особисту участь в ухваленні рішень через народні збори – ареопаг.

Античні філософи (Платон, Арістотель) неоднозначно оцінювали цей режим, вбачаючи в ньому ризики трансформації в охлократію – владу некерованого натовпу, що неминуче призводить до тиранії. У середньовіччі демократичні традиції були витіснені абсолютизмом, проте саме тоді виникли перші представницькі органи (парламенти), що заклали підвалини сучасної представницької демократії.

2. Сутність та ознаки сучасного демократичного режиму.

Під демократичним режимом слід розуміти таку організацію взаємодії держави і суспільства, що базується на народному суверенітеті, багатопартійності та повазі до прав людини.

Ключові принципи демократії:

- Народний суверенітет: народ є єдиним джерелом влади та має право змінювати уряд через вибори.
- Політичний плюралізм: вільна конкуренція ідей, партій та думок.
- Верховенство права: рівність усіх перед законом та обмеження державної влади правами людини.
- Поділ влади: незалежність законодавчої, виконавчої та судової гілок.
- Захист прав меншості: демократія – це не просто воля більшості, а врахування інтересів тих, хто залишився в меншості.

3. Демократія в умовах міжнародного права.

Для майбутніх юристів-міжнародників демократія є не лише внутрішнім режимом, а й міжнародним стандартом. Сучасна демократична держава має бути відкритою системою, здатною до інновацій та адаптації.

Системоутворювальні фактори демократії:

- Економічні: ринкова система, що базується на приватній ініціативі та різноманітності форм власності.
- Соціальні: наявність численного середнього класу, який є гарантом стабільності суспільства.
- Громадянські: розвинене громадянське суспільство, що формує громадську думку («четверту владу») та контролює державу.

4. Виклики та трансформації демократії в Україні.

Україна перебуває на стадії демократичного транзиту – переходу від тоталітарного минулого до сучасної правової держави. Згідно з Конституцією, Україна визначена як демократична держава, проте реальний стан режиму характеризується змішуванням типів.

Проблеми української демократії:

- Авторитарні тенденції: примат виконавчої влади та залежність суддів.
- Слабкість інститутів: непідконтрольне використання адмінресурсу під час виборів.
- Культурний фактор: політичний режим обумовлений менталітетом та низьким рівнем політичної культури населення. Теорія трансформації стверджує, що повне зникнення загрози рецидиву антидемократичних режимів відбувається протягом двох поколінь (приблизно 50 років).

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

Завдання 1. Гра-семінар: «Створення демократичної держави». **Мета:** ознайомити студентів із базовими елементами демократії (поділ влади, права людини, вибори, верховенство права). Хід гри: студенти діляться на команди по 4–5 осіб («Конституційні асамблеї»). **Практичне завдання:** кожна команда повинна розробити короткий проект конституції вигаданої країни (4–5 принципів), обрати форму правління та описати механізм захисту прав меншин. Результат: кожна команда презентує свій проект, а інші студенти виступають у ролі «опозиції», ставлячи критичні запитання.

Завдання 2. Порівняльний аналіз: Пряма vs Представницька демократія. На основі історичного досвіду Афіньської республіки та сучасних європейських держав (напр., Швейцарії та Німеччини), проведіть аналіз, які ризики «влади юрби» (охлократії) існують у цифрову епоху? Як міжнародні договори обмежують суверенітет народу в демократичній державі?

СРС:

Роль громадянського суспільства у забезпеченні демократичного режиму: міжнародний досвід

Зміст роботи

1. Понятійний апарат: дайте визначення «громадянського суспільства» та поясніть його роль як «контролера» державної влади.

2. Кейс-стаді: оберіть одну країну з «високим» рівнем демократії (за Democracy Index) та одну країну з «гібридним» режимом. Порівняйте вплив громадської думки на ухвалення державних рішень у цих країнах.

3. Юридичний аналіз: як міжнародні стандарти прав людини (напр., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод) сприяють підтримці демократії в країнах, що перебувають у стадії трансформації?

Критерії оцінювання:

- Розуміння етимології та принципів демократії.
- Здатність аналізувати демократичні процеси через призму «входу» та «виходу» політичної системи.
- Обсяг: 3–5 сторінок.

ТЕМА 5. ІНДИВІД ЯК СУБ'ЄКТ І ОБ'ЄКТ ПОЛІТИКИ

1. Людина як первісний суб'єкт політики.

У політичній науці людина розглядається в діалектичній єдності як **суб'єкт** (носій діяльності, спрямованої на об'єкт) і **об'єкт** (той, на кого спрямована діяльність). Людина є первісним суб'єктом політики, оскільки саме вона наділена здатністю брати участь у політичному житті, формувати волю та реалізовувати інтереси.

Для юристів-міжнародників це розуміння є критичним, оскільки міжнародне право дедалі більше фокусується на **правосуб'єктності індивіда**, захисті прав людини та відповідальності особи за міжнародні злочини.

2. Поняття та сутність соціалізації.

Процес становлення особистості в політиці неможливий без соціалізації. Поняття «соціалізація» було запроваджено наприкінці XIX ст. Ф. Гіддінсом та Г. Тардом.

➤ **Соціалізація** – це процес розвитку соціальної природи людини, формування особистості під впливом середовища та залучення індивіда до соціальних норм і культурних цінностей.

➤ **Політична соціалізація** – це процес засвоєння індивідом упродовж життя політичних знань, норм і цінностей того суспільства, до якого він належить.

3. Механізми та форми політичної соціалізації.

Процес політичної соціалізації триває неперервно впродовж усього життя. Із накопиченням досвіду відбувається постійна видозміна або закріплення політичних позицій людини.

Форми соціалізації:

1. Відверта: містить безпосереднє передавання інформації або цінностей (наприклад, вивчення суспільних дисциплін в університеті).

2. Прихована: передавання неполітичних настанов, які згодом впливають на політичну поведінку та рішення.

Агенти (інститути) соціалізації: до ключових структур, що формують політичне обличчя особистості, належать: ЗМІ, політичні партії, система освіти, церква, армія, бізнес та громадські організації.

4. Типи та етапи політичної соціалізації.

Політична наука виділяє кілька типів соціалізації:

- **Гармонійний:** психологічно нормальна взаємодія індивіда та інститутів влади, заснована на довірі та спільних цінностях.
- **Плюралістичний:** засвоєння знань про наявність різних політичних поглядів та здатність до компромісу.
- **Конфліктний:** формування особистості в умовах протистояння різних політичних сил або цінностей.
- **Гегемоністський:** нав'язування єдиної ідеології через контроль держави над індивідом.

Для студентів міжнародного права важливо розуміти **етапи соціалізації:**

1. *Дитяча соціалізація* (первинна): формування базових уявлень про владу та прапор.
2. *Юнацька соціалізація:* період активного пошуку ідентичності та ідеологічного вибору.
3. *Зріла соціалізація:* власне політична діяльність або професійна робота в державних органах.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

Завдання 1. Аналіз «Покоління зумерів» у політичній системі. **Мета:** застосувати теорію соціалізації до аналізу сучасного покоління студентів. Проблемні питання для дискусії: які агенти соціалізації (ЗМІ, інтернет, блогери) мають найбільший вплив на ваше покоління сьогодні? Чи можна вважати вашу політичну соціалізацію «відвертою» чи «прихованою» у контексті висвітлення міжнародних конфліктів у соцмережах? Як «цифрова соціалізація» впливає на сприйняття міжнародного права та прав людини?

Завдання 2. Рольова гра: «Суб'єкт vs Об'єкт». Сценарій: розглядається ситуація ухвалення нового міжнародного договору (наприклад, про захист прав біженців). Група 1 (Суб'єкти): студенти виконують роль дипломатів та активістів, що просувають договір. Група 2 (Об'єкти): студенти виконують роль громадян, на яких вплине цей договір. *Практичне завдання:* продемонструвати «діалектичну єдність» суб'єкта та об'єкта. Як дії «згори» (від суб'єктів) перетворюють індивідів на «об'єкти» політики і коли об'єкти знову стають активними суб'єктами?

СРС:

Політична соціалізація особистості в умовах глобалізації: правовий вимір

Зміст роботи:

1. **Теоретичний блок:** розкрити сутність політичної соціалізації за П. Шараном як «процесу цивілізації суспільства».
2. **Дослідницький блок:** оберіть відомого міжнародного діяча (юриста, дипломата, правозахисника). Проаналізуйте його шлях соціалізації: які інститути (освіта, бізнес, армія) сформували його як політичного суб'єкта?

3. Порівняльний блок: порівняйте типи соціалізації в групі демократичних та групі авторитарних країн. Як «гегемоністський» тип соціалізації впливає на дотримання державою норм міжнародного права?

4. Висновок: чому для юриста-міжнародника важливо бути активним суб'єктом, а не лише пасивним об'єктом політичної соціалізації?

Критерії оцінювання:

- Використання термінології презентації (агенти соціалізації, типи соціалізації).
- Глибина аналізу зв'язку між політичною психологією та правовою свідомістю.
- Обсяг: 3–5 сторінок.

ТЕМА 6. ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО ТА ПОЛІТИЧНІ ЕЛІТИ

1. Категорія «політична еліта»: генеза та наукові школи.

Термін «еліта» має давню історію. Починаючи з XII ст., його використовували для позначення товарів вищої якості, а в суспільному житті – для виокремлення вищої знаті, духовенства та військових. У сучасній науці **політична еліта** – це самостійна, найвища, відносно привілейована частина суспільства, наділена особливими якостями, яка бере безпосередню участь в ухваленні та здійсненні рішень, пов'язаних із використанням державної влади або впливом на неї.

Ключові теоретичні школи:

- **Макіавелістська школа (Г. Моска, В. Парето, Р. Міхельс):** стверджує, що будь-яке суспільство за своєю природою елітарне.
- **Концепція демократичного елітизму:** еліта існує навіть за демократії, але вона не «володарює», а «керує», здобуваючи право на владу через конкурентну боротьбу за довіру виборців.
- **Ціннісні теорії:** розглядають еліту як результат природного відбору кращих людей.
- **Концепція плюралізму еліт:** заперечує монолітність еліти. Влада розподіляється між різними групами інтересів, жодна з яких не може контролювати всю територію.

2. Типологія та механізми рекрутування еліт.

Еліти класифікуються за багатьма ознаками. В. Парето свого часу виділив психологічні типи: «**леви**» (схильні до сили та стабільності) та «**лисиці**» (майстри маневрування та компромісів). Для юристів-міжнародників важливо розуміти, що закритість еліти (система гільдій) часто веде до стагнації, тоді як відкрита система рекрутування (антрепренерська) сприяє оновленню та адаптації держави до міжнародних викликів.

3. Політичне лідерство: природа та функції.

Політичне лідерство – це вища форма реалізації політичного суб'єкта. Воно ґрунтується на особистому авторитеті та здатності вести за собою великі групи людей.

Основні типи лідерів:

➤ **Лідер-торговець:** його головна якість – здатність переконувати прихильників «купити» його плани та ідеї (приклад – Р. Рейган).

➤ **Лідер-маріонетка:** лише виразник інтересів свого електорату, повністю орієнтований на думку прихильників.

➤ **Лідер-рятувальник (за Вятром):** з'являється в моменти національних катастроф (приклад – В. Черчилль).

➤ **Лідер-заспокоювач:** орієнтований на стабілізацію та зниження напруги (приклад – Д. Ейзенхауер).

4. Політичні лідери та зміни в суспільстві.

Залежно від готовності до трансформацій, виділяють:

1. Патерналісти-популісти: прагнуть помірних змін через особистий контроль (Бисмарк, Сталін).

2. Переглядачі (ревізори): ініціюють радикальні реформи традиційних систем (Маргарет Тетчер).

3. Революціонери: ставлять за мету повну зміну суспільного ладу.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

Завдання 1. Аналітичний огляд «Бюрократія та Популізм». Індивідуальна робота, підготовка презентації. 1. Підготувати доповідь про роль бюрократії в сучасній політиці (ефективність управління vs корупційні ризики). 2. Проаналізувати феномен популізму: як сучасні лідери-популісти маніпулюють очікуваннями мас для здобуття влади. Наведіть приклади з європейської та американської політики.

Завдання 2. Трайбалізм як виклик елітизму. **Формат:** дискусійна панель: розглянути трайбалізм (трибалізм) як явище, у якому члени однієї групи (клану) вважають опонентів задалегідь помилковими. **Проблемне питання:** як клановість (трайбалізм) усередині політичної еліти заважає формуванню професійної дипломатичної служби та правової держави?

Завдання 3. Кейс-стаді: Формування міжнародного іміджу. Розробити 5 практичних рекомендацій щодо формування міжнародного іміджу державного лідера в умовах глобального інформаційного простору (враховуючи соцмережі, публічні виступи та цифрову дипломатію). **Фокус:** як юрист-міжнародник може допомогти лідеру уникнути правових та репутаційних помилок на світовій арені?

Завдання 4. «Хто веде державу в ООН?» (Робота з елітами). **Суть:** студенти мають зрозуміти, що державні рішення ухвалюють люди з певним соціальним бекграундом. **Практичне завдання:** уявіть, що в країні А до влади прийшла еліта, яка складається виключно із власників великих заводів (олігархія), а в країні Б – еліта, яка складається з науковців та екологічних активістів. Проблемні питання: яка з цих країн швидше підпише міжнародний договір про скорочення шкідливих викидів? Чи може одна соціальна група (наприклад, бізнесмени) представляти інтереси всієї нації на міжнародній арені? Як це закріплено в Конституції України?

Завдання 5. «Лобізм: погано чи добре?» (Групи інтересів). **Мета:** визначити різницю між офіційною владою та тими, хто на неї тисне. **Практичне завдання:** перегляньте новини та знайдіть приклад, як певна група людей (наприклад, аграрії, IT-спільнота або профспілки) просила уряд змінити правила торгівлі з Європейським Союзом. Проблемні питання: як називається така група впливу в політичній системі? Чому важливо, щоб уряд слухав різні соціальні групи перед тим, як обіцяти щось іншим державам?

СРС:

Складання тематичного вокабуляру (словника). Використовуючи матеріали лекції та допомогу ІІІ, сформулюйте дефініції для термінів по темі.

ТЕМА 7. СОЦІАЛЬНА ПІДСИСТЕМА ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ: СТРАТИФІКАЦІЯ І ПОЛІТИКА

1. Поняття соціальної структури та стратифікації.

Політичне життя неможливо зрозуміти без аналізу соціального середовища, в якому воно функціонує.

➤ **Соціальна структура** – це сукупність різноманітних груп індивідів, які мають схоже соціальне становище, та система відносин між цими групами.

➤ **Соціальна стратифікація** – це процес і результат розподілу людей на нерівномірні групи (страти), які створюють ієрархічну (вищу та нижчу) послідовність на основі певних ознак.

Для міжнародного права це важливо, оскільки соціальна нерівність часто стає причиною внутрішніх конфліктів, що потребують міжнародного втручання або правового регулювання.

2. Історичні форми та критерії стратифікації.

Упродовж історії людство знало різні форми закріплення нерівності.

1. Рабство: найбільш жорстка форма, де одна людина є власністю іншої.

2. Касты: закрита система, де статус визначається народженням і не може бути змінений (наприклад, в Індії).

3. Стани: групи, права та обов'язки яких закріплені законом або звичаєм (феодалізм).

4. Класи: сучасна форма, заснована переважно на економічних критеріях та володінні власністю.

3. Класичні та сучасні теорії стратифікації.

У презентації виділено три ключові підходи до аналізу класів:

– **Карл Маркс:** розглядав клас як реальну групу людей з антагоністичними інтересами. Основний поділ відбувається на основі розподілу праці та управління в умовах володіння власністю.

– **Ентоні Гідденс:** пропонує поєднувати аналіз соціальних позицій з аналізом **соціальної ідентифікації** – процесу ототожнення людини з певною статусною групою та дистанціювання від інших. Населення ділиться на вищий, середній та робочий класи.

– **П'єр Бурдьє:** вводить поняття «**соціального поля**» (економічного, політичного, культурного), у якому взаємодіють агенти зі схожими позиціями. Кожне поле утворюється відповідним видом **капіталу**. Важливим поняттям є **габітус** – сукупність диспозицій (установок) агента, які відрізняють його клас від інших.

4. Соціальні процеси в Україні та роль середнього класу.

Для України характерним є перехід від радянської статусно-ієрархічної структури до ринкової класової структури. **Середній клас:** охоплює представників недержавного сектору економіки (малий та середній бізнес), висококваліфікованих фахівців та менеджерів. **Політична роль:** саме середній клас є основою стабільності демократичної системи та головним суб'єктом формування громадянського суспільства.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

Завдання 1. Аналіз капіталів за П'єром Бурдьє. **Мета:** навчитися розрізняти види ресурсів, які дають владу в суспільстві. Студенти мають навести приклади того, як «культурний капітал» (освіта, дипломи) або «соціальний капітал» (зв'язки, знайомства) допомагають людині стати успішним юристом-міжнародником або дипломатом. **Проблемні питання для обговорення:** який вид капіталу є найбільш конвертованим у політичну владу в сучасній Україні?

Завдання 2. Рольова гра «Соціальна ідентифікація». **Мета:** зрозуміти механізми групової солідарності та дистанціювання. **Хід гри:** група ділиться на три «класи» (вищий, середній, робочий за Гідденсом). **Проблема:** уряд пропонує новий податок на розкіш або реформу трудового права. **Практичне завдання:** представники кожного класу мають сформулювати свою позицію, виходячи зі своїх інтересів, та спробувати знайти компроміс.

СРС:

Тема: Вплив соціальної стратифікації на міжнародний імідж та правосуб'єктність держави

Зміст роботи:

- **теоретичний блок:** поясніть зв'язок між поняттями «габітус» та «диспозиція» у контексті формування політичної еліти країни;
- **дослідницький блок:** оберіть будь-яку країну з «кастовою» або жорсткою «становою» структурою в минулому або теперішньому. Як ця структура заважала (або допомагала) країні інтегруватися в міжнародне правове поле?
- **аналітичний блок:** проаналізуйте проблеми становлення середнього класу в Україні. Чому слабкість середнього класу є загрозою для демократичного міжнародного курсу держави?
- **висновок:** чому юрист-міжнародник повинен розуміти соціальну структуру країни, з якою він веде переговори?

Критерії оцінювання:

- Розуміння базових теорій (Маркса, Гідденса, Бурдьє).
- Вміння оперувати поняттями «соціальна ідентифікація» та «диференціація».
- Логічність та обґрунтованість висновків щодо ролі середнього класу.

СРС:

Тема: Мій соціальний портрет дипломата

Зміст роботи:

Мета: зрозуміти, як соціальне походження та освіта впливають на правосуб'єктність представників держави.

Завдання (Алгоритм): оберіть одного відомого сучасного українського або закордонного дипломата / юриста-міжнародника та дайте відповіді на питання:

- Освіта та походження: до якої соціальної верстви він / вона належить? (Де вчився, ким були батьки)?
- Шлях до влади: як він / вона потрапив у політичну систему (соціальна мобільність)? Це було призначення, вибори чи професійна кар'єра?
- Міжнародна роль: який головний міжнародний документ він / вона підписували або захищали?

Висновок: чи допоміг його соціальний статус (зв'язки, освіта) краще захистити інтереси країни?

Критерії оцінювання:

- Обсяг: 1–2 сторінки.
- Логіка: чи зрозуміло проведено зв'язок між соціальним статусом людини та її роботою на державу?
- Джерела: використання мінімум 2 офіційних джерел (біографія на сайті МЗС, стаття у Вікіпедії, текст закону).

ТЕМА 8. ПОЛІТИЧНА ТА ДЕРЖАВНА ВЛАДА

1. Сутність та джерела політичної влади.

Політична влада – це здатність і можливість здійснювати визначальний вплив на діяльність, поведінку людей та їх об'єднання за допомогою волі, авторитету, права або насильства. Вона виступає як організаційно-управлінський та регулятивно-контрольний механізм здійснення політики.

Ключові ресурси влади:

- **Утилітарні та монетарні:** матеріальні цінності, гроші.
- **Соціальні та демографічні:** людський капітал, статус.
- **Силові та примусові:** армія, поліція.
- **Культурно-інформаційні:** ЗМІ, знання, ідеологія.
- **Політико-правові:** закони, повноваження інститутів.

2. Державна влада як вища форма політичної влади.

Державна влада спирається на спеціальний управлінсько-владний апарат і володіє монопольним правом на видання законів, обов'язкових для всього населення.

Характерні ознаки державної влади:

1. Політико-територіальний принцип: вона не визнає родових відмінностей, закріплюючи населення за певною географічною територією, перетворюючи людей на підданих (монархія) або громадян (республіка).

2. Суверенітет: верховність, самостійність, повнота і неподільність влади в межах кордонів та незалежність у зовнішніх зносинах.

3. Легальність: юридична законність отримання посад та ухвалення рішень.

3. Легітимність політичної влади.

Легітимність – це форма підтримки та виправдання правомірності влади суспільством. Вона не є синонімом законності (легальності), оскільки влада може бути незаконною, але мати підтримку частини населення.

Типи легітимності за М. Вебером:

- **Традиційний:** ґрунтується на авторитеті звичаїв та вірі в їх вічність.
- **Харизматичний:** база – віра у виняткові якості та здібності особистості вождя.
- **Легальний (раціонально-правовий):** ґрунтується на визнанні встановлених правил гри та законів.

Криза легітимності виникає у разі зниження реальної підтримки влади через її нездатність адаптуватися до змін, нелегітимне насильство або руйнування конституційного порядку.

4. Поділ влади як механізм її функціонування.

Принцип поділу влади є домінуючим для демократичних систем. Його засновниками вважають Д. Локка та Ш. Монтеск'є.

Гілки влади:

- **Законодавча:** парламент – вищий представницький орган.
- **Виконавча:** президент, уряд, міністерства.
- **Судова:** незалежні суди, підпорядковані тільки закону.

Уперше цей принцип закріпили в Конституції США (1787 р.). В Україні він відомий ще з Конституції Пилипа Орлика (1710 р.). Сучасна наука також виділяє «четверту владу» – засоби масової інформації та громадську думку.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

Завдання 1. Кейс-завдання. *Тема: Механізми та ресурси політичної влади в міжнародних відносинах. Проблемні питання для обговорення:*

- Співвідношення політичної та державної влади. Чому для спеціаліста з міжнародного права важливий суверенітет держави?
- Легальність vs Легітимність: аналіз прикладів. Обговорення випадків, коли влада є легальною, але не легітимною (наприклад, Олександр Лукашенко) та навпаки (наприклад, УЦР 1917–1918 рр.).
- Ресурси «м'якої влади» (soft power) у сучасній політиці: роль культурно-інформаційних ресурсів.
- Проаналізуйте ситуацію кризи легітимності в умовній країні Х. Запропонуйте шляхи виходу з кризи за традиційною методикою (підтримка контактів із населенням, оновлення законодавства, врівноваження гілок влади тощо).

Завдання 2. Робота з поняттями. Поясніть на прикладах різницю між *легітимністю* (визнання влади народом) та *легальністю* (законність влади). Чи може режим бути легальним, але не легітимним?

СРС

Анархізм та Трайбалізм як виклики державній владі

Зміст роботи:

Практичне завдання: підготувати коротке есе (до 2 сторінок) на тему: «Чому заперечення державної влади анархістами веде до заперечення демократії?».

Вивчити ідеї теоретиків анархізму: В. Годвіна, П. Прудона та ін. Дослідити явище трайбалізму (трибалізму) та пояснити, як упередження членів однієї групи щодо іншої руйнують єдність політичної влади в країні.

Критерії оцінювання:

- Розуміння суті політичної влади та її функцій.
- Використання термінології (суверенітет, легітимність, легальність).
- Здатність аргументувати необхідність підпорядкування влади праву.

ТЕМА 9. ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ТА ПАРТІЙНІ СИСТЕМИ

1. Поняття та сутність політичної партії.

Політична партія є одним із найбільш динамічних інститутів політичної системи. У найзагальнішому розумінні, **політична партія** – це організована група однодумців, яка виражає інтереси певної частини народу, класу чи соціальної верстви та намагається реалізувати їх шляхом здобуття державної влади або участі в її здійсненні.

Для юристів-міжнародників важливо розуміти, що партії не просто борються за владу всередині країни, а й формують зовнішньополітичний курс держави, впливаючи на міжнародні відносини.

Способи утворення партій:

- Об'єднання розрізнених гуртків і груп однакового ідейного спрямування.
- Розкол існуючої партії на дві чи більше або, навпаки, об'єднання кількох партій в одну.
- Формування в надрах масових соціальних рухів.
- Діяльність харизматичних лідерів, які створюють організацію «під себе».
- Ініціатива професійних спілок або регіональних еліт.
- Вплив міжнародної партійної системи (наприклад, поширення соціал-демократичних чи «зелених» ідей).

Генеza та історія формування партій

Інститут політичних партій пройшов тривалий шлях розвитку. Класичну періодизацію цього процесу розробили такі вчені, як М. Вебер та М. Острогорський.

2. Етапи формування.

1. Аристократичні угруповання (котерії): невеликі елітні групи в парламентах дореформеної епохи.

2. Політичні клуби: виникли в період буржуазних революцій (наприклад, яacobінці у Франції), мали більш ідеологічний характер.

3. Масові партії: сформувалися у ХІХ ст. у зв'язку із запровадженням загального виборчого права. Вони мають фіксоване членство, розгалужену структуру та чітку ідеологію.

Фундаментальний внесок у теорію партій зробили **М. Дюверже**, який описав зв'язок між виборчими та партійними системами, а також **Дж. Сарторі**, **Дж. Лаполамбара** та **Дж. Вейнер**.

3. Партійні системи: поняття та класифікація.

Партійна система – це механізм взаємодії та суперництва партій у боротьбі за владу. Вона відображає реальний стан демократії в країні та рівень політичної конкуренції.

Класифікація партійних систем за Дж. Сарторі та М. Дюверже базується на трьох показниках:

1. Кількість партій: однопартійні, двопартійні (біпартизм), багатопартійні.

2. Наявність / відсутність домінуючої партії: системи з домінуючою партією або системи коаліційного типу.

3. Рівень змагання: конкурентні (демократичні) та неконкурентні (авторитарні) системи.

Основні типи систем:

– **Однопартійна:** монополія однієї партії, що є характерним для тоталітарних режимів.

– **Двopартійна (біпартизм):** дві основні партії змінюють одна одну при владі, хоча інші партії можуть існувати (приклад: США, Велика Британія).

– **Багатопартійна:** жодна партія не має абсолютної більшості, що змушує їх формувати коаліційні уряди (приклад: Німеччина, Нідерланди).

4. Партії та партійна система України.

Партійна система України перебуває у стані постійної трансформації. Вона характеризується великою кількістю зареєстрованих партій, багато з яких є «проектами лідерів». Важливим фактором розвитку є виборче законодавство, яке визначає умови проходження партій до парламенту. Для міжнародного права це важливо у контексті легітимності виборчих процесів та виконання міжнародних зобов'язань щодо демократичних стандартів.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

Завдання 1. Аналіз «Законів Дюверже». Мета: студенти мають пояснити взаємозв'язок між виборчою системою та кількістю партій. Проблемне **питання:** чому мажоритарна виборча система в один тур сприяє встановленню двопартійності, а пропорційна система – багатопартійності? Наведіть приклади сучасних держав.

Завдання 2. Групова гра «Створення партійної платформи». Мета: розвиток навичок артикуляції інтересів. Хід гри: кожна група студентів – це оргкомітет нової партії. Практичне завдання: визначити назву партії, її соціальну базу (кого вона представляє) та три головні зовнішньополітичні пріоритети (враховуючи спеціальність «Міжнародне право»). Презентувати платформу іншим групам.

СРС:

Транснаціональні партійні об'єднання: роль у сучасній дипломатії

Зміст роботи:

1. Дослідження діяльності міжнародних партійних об'єднань (наприклад, Соціал-демократичний Інтернаціонал, Ліберальний Інтернаціонал, Європейська народна партія).

2. Юридичний аналіз: як членство національних партій у міжнародних союзах впливає на дотримання країною міжнародних стандартів прав людини та політичної конкуренції?

3. Аналітична довідка: підготувати коротку роботу (2–3 сторінки) на тему: «Криза традиційних партій у XXI столітті: вплив соціальних мереж та популізму».

Критерії оцінювання:

- Розуміння визначення політичної партії та механізмів її утворення.
- Знання класифікацій партійних систем.
- Вміння пов'язати внутрішньополітичні процеси із завданнями міжнародного права.

ТЕМА 10. КУЛЬТУРНА ПІДСИСТЕМА ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

1. Сутність та структура політичної культури.

Політична культура є фундаментальним чинником, що визначає стабільність політичної системи та характер взаємодії держави з громадянами. Вона не є простою сумою знань, а глибоко вкоріненою системою орієнтацій.

Структура політичної культури охоплює:

➤ **Політична свідомість:** політичні знання, цінності, переконання та історичний досвід.

➤ **Політична поведінка:** конкретні дії індивіда в політичній сфері (участь у виборах, протестах або професійна діяльність).

Для студентів міжнародного права важливо розуміти, що політична культура нації безпосередньо впливає на її зовнішньополітичну ідентичність та готовність дотримуватися міжнародних правових норм.

2. Типологія політичної культури.

Класичну типологію політичної культури розробили Г. Алмонд та С. Верба, які виділили три базові типи:

1. Патріархальна: характеризується відсутністю інтересу до політичної системи загалом, орієнтацією на місцеві громади та релігійні традиції.

2. Підданська: визнає авторитет держави, але пасивно підпорядковується їй, не прагнучи впливати на ухвалення рішень.

3. Активістська (партисипаторна): базується на високому рівні політичної участі та усвідомленні громадянином своєї здатності впливати на владу.

3. Механізми політичної соціалізації.

Передача політичних цінностей від покоління до покоління відбувається через процес **політичної соціалізації**.

Головні агенти соціалізації:

- Система освіти та наукові установи.
- Засоби масової інформації (ЗМІ).
- Політичні партії та громадські організації.
- Церква, армія та бізнес-структури.

4. Особливості політичної культури України.

Аналіз сучасної політичної культури України виявляє її складний, транзитний характер, що має такі особливості:

- **Заідеологізованість мислення:** часто проявляється непримиренність до нетрадиційних або інакших поглядів.
- **Низька компетентність:** недостатній рівень знань широких мас щодо механізмів управління справами суспільства та держави.
- **Підданські рудименти:** збереження психологічної залежності від центрів реальної влади.

Для подолання цих рис необхідне формування правової свідомості та активної громадянської позиції, що є критично важливим для інтеграції України в європейський правовий простір.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

Завдання 1. Бюрократія в сучасній політиці. Індивідуальна робота, презентація. Практичне завдання: проаналізувати роль бюрократії як агента політичної культури. Підготувати презентацію про те, як бюрократичний апарат впливає на реалізацію міжнародних договорів (ефективність управління vs корупційні ризики).

Завдання 2. Трайбалізм як прояв сучасного елітизму. Дискусія. Практичне завдання: розглянути трайбалізм як явище групової солідарності, де представники «своєї» групи вважаються заздалегідь правими. Обговорити, як клановість у політичній еліті перешкоджає формуванню сучасної дипломатичної служби.

Завдання 3. Рекомендації щодо міжнародного іміджу. Практичне розроблення. Практичне завдання: сформулювати 5–7 рекомендацій щодо формування міжнародного іміджу державного лідера. Фокус: як лідер-торговець (за Рейганом) має використовувати ресурси політичної культури для просування національних інтересів в умовах глобального інформаційного простору.

СРС:

1. Тематичний вокабуляр (словник). За допомогою ШІ складіть словник ключових термінів теми, охоплюючи: політична культура – система історично сформованих сталих політичних орієнтацій; абсентеїзм – ухилення виборців від участі у виборах; легітимність – визнання влади правомірною з боку суспільства; політична соціалізація – процес засвоєння політичних норм і цінностей; популізм – політика апелювання до широких мас через спрощення складних проблем.

2. Аналітичне есе на тему: Вплив типу політичної культури на дотримання державою норм міжнародного права. Практичне завдання: проаналізуйте активістський та підданський типи. Як відсутність активної участі громадян (абсентеїзм) може призвести до кризи легітимності влади та порушення міжнародних зобов'язань держави?

3. Робота з кейсом. Оцініть особливості політичної культури України, наведені в матеріалах (заідеологізованість, підданські відносини). Запропонуйте 3 правових способи підвищення політичної компетентності молоді в межах спеціальності «Міжнародне право».

Індивідуальна робота

Соціально-юридичний портрет сучасної української молоді (зумерів) у політичній системі

Алгоритм виконання:

1. Теоретична частина: опрацювати поняття «зумери» (покоління 1998–2000 рр.) та їхні цінності: залежність від технологій, турбота про клімат, підтримка рівноправності.

2. Аналітична частина: використовуючи дані презентації, проаналізувати ставлення молоді до політики.

– Чому 65 % молоді не цікавляться політикою?

– Чому рівень довіри до міжнародних інституцій (ЄС – 29 %) є порівняно низьким, за умови наявного бажання вступу до ЄС (60 %)?

3. Юридичний висновок: як політична інертність молоді (абсентеїзм) впливає на легітимність виборчих процесів в Україні з точки зору міжнародних стандартів демократії?

СРС:

Політичний абсентеїзм молоді в Україні: правові причини та наслідки

Зміст роботи:

1. Аналіз даних: використовуючи статистику презентації, поясніть, чому молодь у віці 14–17 років найменше цікавиться політикою.

2. Понятійний апарат: розкрийте різницю між мобілізованою, автономною та ангажованою участю.

3. Правовий аспект: як низька довіра до Верховної Ради (лише 1.81 бала за 5-бальною шкалою) впливає на легітимність законодавчої гілки влади?

4. Пропозиції: сформулюйте 3 пропозиції щодо зміни Комунікативної підсистеми України для залучення покоління зумерів.

Критерії оцінювання:

- Точність використання цитат та посилань на матеріали курсу.
- Глибина аналізу зв'язку між «ментальністю» (культурна підсистема) та «законами» (нормативна підсистема).
- Обсяг: 3–5 сторінок.

ТЕМА 11. ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ ПРОЦЕСИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

1. Соціально-етнічні спільноти: народ, етнос, нація.

Розуміння природи етнічних спільнот є базовим для міжнародного права, оскільки саме нації є суб'єктами права на самовизначення.

➤ **Народ** – це біологічна єдність, група, поєднана кровними зв'язками. Історичний шлях: сім'я → родина → рід → плем'я → народ. Приклади: французький народ (суміш римлян, кельтів, германців), український (слов'янські та тюркські племена).

➤ **Етнос** – це стійка сукупність людей, що належить до певного народу, але може проживати на території іншої держави, зберігаючи культуру, мову та психологічні особливості.

➤ **Нація** – це вища форма етносоціальної спільноти, що характеризується спільною територією, економічними зв'язками, мовою, культурою та, найголовніше, **спільною політичною свідомістю** (прагненням до державності).

2. Міграційні процеси та правовий статус особи.

У сучасному глобалізованому світі міграція стає ключовим чинником етнонаціональних змін.

Еміграція – переселення з батьківщини в іншу країну на тривалий термін.

Правові категорії осіб у міжнародному праві:

– **Біпатриди** – особи, які одночасно мають громадянство двох або більше держав.

– **Апатриди** – особи без громадянства. Для студентів міжнародного права важливо розуміти механізми захисту прав цих категорій осіб згідно з міжнародними конвенціями.

3. Деструктивні прояви в етнонаціональних відносинах.

Конфліктогенність на етнічному ґрунті є загрозою міжнародній безпеці.

– **Геноцид** – цілеспрямовані дії з метою повного або часткового знищення окремих груп населення за національними, расовими чи релігійними мотивами.

– **Шовінізм** – агресивна форма націоналізму, проповідь винятковості своєї нації та зневаги до інших. Може проявлятися як:

- Великодержавний шовінізм (імперський).
- Економічна експансія або мовна асиміляція «малих народів».

– **Етноцид** – політика знищення культури, мови та самосвідомості народу без фізичного винищення людей.

4. Етнополітика та міжнародне право.

Державна етнополітика має базуватися на принципах плюралізму та захисту прав національних меншин. Міжнародне право (ООН, Рада Європи) встановлює стандарти, які запобігають дискримінації та стимулюють толерантність.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

Завдання 1. Правові аспекти регулювання міграції та захисту прав національних меншин. Проблемні питання для обговорення:

1. Співвідношення понять «право нації на самовизначення» та «територіальна цілісність держави» в міжнародному праві.

2. Правові наслідки апатризму: як міжнародні організації намагаються зменшити кількість осіб без громадянства?

3. Геноцид у ХХ–ХХІ століттях: правові механізми покарання (Міжнародний кримінальний суд).

Завдання 2. Кейс-завдання: проаналізуйте статус «біпатрида». Спрогнозуйте потенційні юридичні конфлікти, які можуть виникнути у такої особи під час призову на військову службу або сплати податків, якщо обидві держави висувають свої вимоги.

Завдання 3. Етнополітичні конфлікти в світі.

1. Проєкт «Етнополітичні проблеми в Україні».

2. Кейс-метод: проаналізувати один із сучасних етнополітичних конфліктів крізь призму протиріччя між «правом націй на самовизначення» та «принципом територіальної цілісності держав».

3. Роль міжнародних організацій у врегулюванні міжетнічних конфліктів

СРС:

Етнічні конфлікти та шляхи їх врегулювання: міжнародний досвід

Завдання:

Термінологічний словник: скласти за допомогою ІІІ тематичний вокабуляр (словник): *асиміляція, сегрегація, апартеїд, депортація, репатріація.*

Дослідження: підготуйте коротку доповідь про одну з міжнародних конвенцій щодо прав людини (наприклад, Рамкова конвенція про захист національних меншин).

Есе (2 сторінки): Шовінізм як інструмент сучасної гібридної війни: загрози для міжнародного правопорядку.

Критерії оцінювання:

- Чітке розрізнення понять «народ», «етнос» та «нація».
- Вміння оперувати правовими категоріями (біпатриди, апатриди).
- Критичний аналіз деструктивних явищ (геноцид, шовінізм).

ТЕМА 12. СВІТОВА ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА

1. Співвідношення понять: міжнародні відносини, зовнішня політика та світова політика.

Для юриста-міжнародника важливо чітко розрізняти об'єкти регулювання.

– **Міжнародні відносини (МВ):** сукупність політичних, економічних, правових та інших зв'язків між державами та недержавними суб'єктами. Як наукова дисципліна виникли на початку ХХ століття.

– **Зовнішня політика:** діяльність конкретної держави у зовнішньому середовищі для реалізації власних інтересів.

– **Світова політика:** виникла у 70-ті роки ХХ століття. Вона розглядає світ як цілісну систему, де процеси виходять за межі міждержавної взаємодії, включаючи глобальні проблеми та діяльність недержавних акторів.

2. Основні теоретичні школи світової політики.

Світова політика базується на різних парадигмах, кожна з яких пропонує свій погляд на право і силу.

1. Реалізм і неореалізм (Г. Моргентау, К. Уолц): держава – головний актор. Міжнародні відносини – це боротьба за силу та національні інтереси. Право має силу лише тоді, коли воно підкріплене могутністю держави.

2. Лібералізм і неолібералізм (Р. Кеохейн, Дж. Най): наголос на важливості міжнародних організацій, економічної взаємозалежності та демократичних цінностей. Саме тут міжнародне право відіграє роль головного регулятора.

3. Неомарксизм (І. Валлерстайн): світ поділений на «Центр», «Периферію» та «Напівпериферію» за економічною ознакою. Політика є похідною від нерівності капіталістичної системи.

4. Постмодернізм (конструктивізм, фемінізм): світ будується на ідеях, дискурсах та соціальних конструкціях. Суб'єктивне сприйняття лідерами правових норм формує реальну політику.

3. Суб'єкти (актори) світової політики.

У сучасному світі кількість акторів значно зросла. Крім 192 суверенних держав (кількість яких різко збільшилася у 60–90-ті роки ХХ ст.), важливу роль відіграють:

– **Міжнародні міжурядові організації (ММО):** засновані на міжнародних договорах (ООН, НАТО, ЄС).

– **Транснаціональні корпорації (ТНК) та банки (ТНБ).**

– **Недержавні організації:** релігійні об'єднання (церква), національні рухи.

– **Деструктивні актори:** терористичні організації, мафіозні структури.

– **Окремі особистості:** видатні дипломати, правозахисники, лідери думок.

4. Глобалізація та нові виклики міжнародному правопорядку.

Світова політика сьогодні – це управління глобальними ризиками. Юрист-міжнародник має розуміти, як ТНК або міжнародні організації впливають на суверенітет держави та які нові норми права необхідні для регулювання відносин у глобальному просторі.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

Завдання 1. Теоретичні дебати та суб'єкти сучасної світової політики.

Питання для обговорення:

1. Аналіз реалізму та лібералізму: чия позиція є більш актуальною для України в умовах сучасної війни?
2. Роль ТНК у міжнародних відносинах: чи можуть вони конкурувати з державами у правовому полі?
3. Міжнародні організації як суб'єкти права: аналіз ефективності ООН на сучасному етапі.

Завдання 2. Кейс-завдання: проаналізуйте діяльність будь-якої міжнародної неурядової організації (наприклад, Amnesty International або Green Peace). Визначте, як вони впливають на формування порядку денного світової політики, не маючи статусу держави.

СРС:

Світова система у вимірі теорії Іммануїла Валлерстайна

Завдання:

Опрацювання літератури: вивчити основні положення неомарксистської школи світової політики.

Аналітична таблиця: розподілити 5–7 країн світу за категоріями Валлерстайна (Центр, Периферія, Напівпериферія) та обґрунтувати свій вибір, спираючись на економічні показники.

Есе (2 сторінки) на тему: Місце України у світовій системі: шлях від периферії до центру через інтеграцію в міжнародні правові структури.

Критерії оцінювання:

- Розуміння різниці між МВ та світовою політикою.
- Знання ключових представників теоретичних шкіл (Моргентау, Най, Валлерстайн).
- Вміння класифікувати суб'єктів світової політики.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Нормативно-правові акти та міжнародні документи:

1. Конституція України: закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 19.01.2026).
2. Віденська конвенція про право міжнародних договорів: міжнар. документ від 23.05.1969. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118 (дата звернення: 19.01.2026).
3. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення: 19.01.2026).

Основна навчальна та наукова література:

1. Буткевич В. Г. Міжнародне право. Основи теорії: підручник. Київ: Либідь, 2002. 608 с.
2. Герасіна Л. М., Требін М. П. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ / за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2013. 416 с.
3. Мадіссон В. В., Шахов В. А. Політологія міжнародних відносин: підручник. Київ: Либідь, 2005. 464 с.
4. Політологія: навч. посіб. / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. 3-тє вид., перероб., допов. Київ: Академія, 2006. 568 с.
5. Шляхтун П. П. Політологія: теорія та історія політичної науки: підручник. Київ: Либідь, 2002. 576 с.

Інформаційні ресурси (Інтернет-джерела):

1. Законодавство України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
2. Міністерство закордонних справ України: офіційний сайт. URL: <https://mfa.gov.ua/>
3. Democracy Index 2024: Economist Intelligence Unit. URL: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2024/>
4. Freedom in the World 2024: Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world>

Навчальне видання

Чальцева Олена Михайлівна

ПОЛІТИЧНІ СИСТЕМИ СУЧАСНОСТІ

Методичні рекомендації
для здобувачів вищої освіти ОС «Бакалавр»
спеціальності D9 Міжнародне право

Редактор Л. О. Ноцька
Технічний редактор О. К. Гомон

Підписано до друку 27.12.2026 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 2,49.
Тираж 30 прим. Зам. № 19.

Донецький національний університет імені Василя Стуса
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
серія ДК № 5945 від 15.01.2018 р.